

Természet és társadalom.

(Prolegomena egy leendő sociológiához.)

Írta: BARTÓK GYÖRGY.

A következő sorokban a sociológiának néhány főkérdését szándékozunk fejtegetni s törekszünk azokat, erőnkhez képest megvilágítani. Azt hisszük ugyanis, sőt erősen meg vagyunk győződve arról, hogy a természet és társadalom közt levő gyökeres ellentétnek felmutatása és megállapítása által megnyerhetjük azt a szilárd alapra melyre a sociologia épületét emelhetjük.

Más a természetnek és más a társadalomnak lényege. E kettőnek, a természetnek és a társadalom lényegének össze-zavarásából keletkezett az a számtalan félreértés, mely erősen, akadályozólag hatott a sociológiának kifejlődésére és tudományyá való kialakulására. Mert ez ideig még csak sociologiai elméleteket ismerünk, sociologiai iskolákat sőt sociologiai pártokat, de nem sociologiai tudományt. Az iskolák és pártok pedig alakulhatnak érzéseken, rokonszenven, tetszésen, de semmi esetre sem alakulnak elveken. A tudomány ellenben csak elvekre épülhet.

az imént említett félreértés annyira megzavarta a sociológiának kialakulását és megszilárdulását, hogy elvégre szükségesnek mutatkozik a sok hiú analogizálás helyett, ismeretelméleti szempontból tenni vizsgálat tárgyává a sociológiának alapfogalmait. Következésképpen az alábbi fejtegetések a sociologiai alapfogalmak ismeretelméleti fejtegetéseinek tekintendők.

Minden kezdetét élő vagy átalakulásban levő tudománynál első feladat az alapfogalmak szigorú és következetes megállapítása. Ha az alapfogalmak megállapítása nem történik a kellő óvatossággal és magyarázatainkban nem járunk el a kellő körültekintéssel, ha vizsgálatainkban nem a szóban forgó tárgyak vagy tünemények lényegéből indulunk ki, alapfogalmainknak szerkezete lehet ugyan tetszetős, de éppen nem lesz pontos és megfelelő. Helytelenül megállapított fogalmakra pedig nem lehet biztosan építeni, még akkor sem, ha módszerünket természettudományosnak nevezzük s annak tüntetjük fel.

Ha az alapfogalmakat nem helyesen állapítjuk meg, a már említett hátrány mellett még egy másik szembeötlő veszély is fenyeget, az tudniillik, hogy az egyes tudományok határait nem leszünk képesek szilárdan körvonalazni. Már pedig - amint már KANT is figyelmeztet a Kritik der reiner Vernunft 2-ik kiadásához írott előszavában - ha a tudományok határvonalai egymásba futnak, ez nem a tudománynak izmosodását, hanem elalaktalanodását jelenti. És KANT tényleg mindig az alapfogalmaknak gondos vizsgálatát teszi első feladatává és azoknak szigorú elemzésével kezdi fejtegetéseit. Gondoljunk csak a tapasztalás, szemlélet, tér, idő, okság, substantia stb. fogalmainak a Kritik der reiner Vernunftban levő bonczolására és megállapítására. Ugyanezzel a módszerrel állapítja meg az erkölcsiség fogalmát is és jelöli ki számára a saját területét. A természetnek és az erkölcsiségnek egybevetéséből és a kettőnek szembeállításából sikerült megmutatnia, hogy más a természet területe és más az erkölcsiség birodalma.

Bevezető fejtegetéseink egy kissé talán túlhosszúaknak látszanak, de csak első pillantásra. Szükség van a kérdéseknek illetően való igazolására már csak azért is, mivel a sociológusoknak túlnyomó része meg sem kísérlé a fogalmak ismeretelméleti taglalását s ez az oka annak, hogy legnagyobb részük, akarva vagy akaratlan, tudatosan vagy tudatlanul, de metaphysikát űz, metophysikát a szó rossz értelmében. Éppen így áll a dolog a természettudósoknak egy jelentékeny részénél is, kik nagy hévvel beszélnek substantiáról, okról, lényegről stb., de ezeknek a fogalmaknak mélyebb elemzését nem kísérlik meg. Legyen szabad itt HACKELNEK

substantia-fogalmára és OSTWALDXAK természet-philosophiájára utalnak, amelyben ugyan hely jutott az általános ismeretelméletnek is, de ebben az ismeretelméletben olyképpen tárgyaltnak az egyes fogalmak, hogy abból vajmi kevés okulást meríthet a kutató.*)

DESCARTIS, a modern philosophia megalapítója, a kételkedést tette philosophiájának kiinduló pontjává. A sociologiai vizsgálatainkban is a kételkedéssel kell kezdenünk, ha célhoz akarunk jutni. COMTE és SPENCER tételeit nem szabad elfogadnunk csak azért, mert COMTE és SPENCER vallották, s még kevésbé szabad azokat kutatásaink alapjává tennünk anélkül, hogy szigorú vizsgálat alá vetettük volna azokat. Meg kell vizsgálnunk a természet, a társadalom és a fejlődés fogalmát s meg különösen a fejlődés fogalmát, amely ugyancsak reászorul az alapos revisióra és a kemény bírálatra.

1. A természet és a természeti törvények.

A természettudományok fellendülése óta, de különösebben, mióta DARWIN kutatásai nyomán az evolutionismus szinte egyedüli uralkodó dogmává nőtte ki magát, a természettudományi sarlatanismus – bocsánat az erős kifejezésért – a szellemi tudományok művelőinek különösen philosophiailag nem képzett részénél elképzelhetlen és buja virágzásnak indult. A természettudományoktól kölcsönvett analógiákra valóságos elméletek épültek s a problémák szálait felbontani rest emberi elme szívesen hívta segítségül az analógiát. Lásd bővebben ez irányzatunk kiváló szülöttét, DRUMMOND angol férfiúnak: *Természeti törvény a szellemi világban* című művét.

Ennek a szertelen analogizálásnak következménye az, hogy a sociologia ma nagyobb részt nem egyéb, mint a természettudományoktól kölcsönzött fogalmaknak ráanalogizálása a társadalomra és az ember társadalmi életére. Ezen analogizálás közben vajmi kevés figyelemre látszott méltónak az az

*) Lásd Wilhelm Ostwald: *Graundriss der Naturphilosophie.* 1908. Reklams Universal-Bibliothek 4992-93. szám alatt.)

óriási különbség, amely a természet és a társadalom között tényleg meg van. A természetnek és a társadalomnak minőségbeli azonossága ezen az állásponton megdönthetetlen axióma számba ment. És midőn a természetnek és társadalomnak lényegi azonosságát állították, akkor következésszerűen kellett hangsúlyozniok a természeti és a társadalmi törvényeknek azonosságát. Ha egyenlő a lényeg, akkor egyenlők nyilvánulásaik is s egyenlő nyilvánulásuknak egymáshoz való viszonya.

Ez az azonosító eljárás nemcsak meggátolta a társadalom valóságos lényegének megismerését, hanem szemmel látható módszери hiba is volt. Az egyes tárgyaknak nyilvánulásait nem lehet más természetű tárgyaknak nyilvánulásaiból megértenünk s tehát a társadalomnak nyilvánulásait nem lehet a természet nyilvánulásaiból magyaráznunk. A sociológiának nem az a feladata, hogy azt keresse, mi a társadalomban és természetben közös, hanem ellenkezőleg éppen azt kell tudnia, ami különösen éppen a társadalomnak specialis jellemző vonása. Mert hiszen – ezt úgy gondolom, senki sem fogja tagadóba venni – a társadalomnak éppen úgy meg vannak a maga különös nyilvánulásai, mint ahogyan meg vannak a természetnek. Ezért kell megállapítanunk a természet lényegét a maga nyilvánulásaiból s azután áttérni a társadalom lényegének megállapítására. Ha a társadalom lényegét a természet nyilvánulásaiból akarnók megérteni, éppen úgy járnánk el, mint azok a régi bölcsek, akik theologiai álláspontról akarták magyarázni a természeti jelenségeket s a biblia álláspontjáról irták azokat a természettanokat, melyek csak úgy hemzsegték a halszerzetesektől, tengeri püspököktől s más ilyen képzeletbeli alakoktól. Ami akkor csak metaphysika és ábrándozás volt, az ma is metaphysika és ábrándozás marad.

A természetről való felfogás, kapcsolatban az emberi intelligentia fejlődésével, óriási változásokat mutat. Ha az emberi szellem fejlődésének kezdeteit kutatjuk, kétségtelenül rá vagyunk utalva arra a feltevésre, hogy a fejlődés alacsony fokán álló ember nem bírt tudomással a saját tudásáról, azaz nem bírt kellő tudomással tudatának tartalmáról. Az ember saját Énjének tudata a külvilág hatásának nyomán keletkezett, philosophiai nyelven szólva, a

Nem-Én vezetett az Én ismeretére s önállóságára. A Nem-Én hatalmasabb volt az Én-nél; s még pedig az által lett hatalmasabbá, hogy a természet korlátai közt élő ember a saját lelkének hatalmát, érzéseit, lettek légyen azok reá nézve kellemesek vagy kellemetlenek, a körülötte elterülő természetbe projiciálta s ezek, az örökös félelem és rettegés között élő ember által sokszorosan megnagyított projectiok lettek azután azokká a természeti, élő valóságokká, melyektől az első ember minden boldogságát remélte és kérte és amelyeknek tulajdonította minden szomorúságát és szenvedését. A természetnek ez az animistikus felfogása valóságos élő hatalmassággá tette azt, melytől a primitiv ember félt, de melyet megismerni nem iparkodott.

A fejlődésnek hosszú folyamatára volt szükség, hogy az ember emez animistikus felfogáson felülemelkedve, a természeti tüneményeket megismerni törekedjék. A latin, a görög, az indus, a turáni mythológiák még mind ennek az ősrégi animismusknak világos nyomait mutatják s gátlólag folynak be a természetnek megismerésére.

Azt hiszem, nem csalódom, mikor azt állítom, hogy a természetnek, minden animismustól ment felfogására a keresztyénség vezetett. A keresztyénség volt ugyanis az az intellectually áramlat, melynek nyomán felismertük a szellemnek mint a legfőbb értéknek méltóságát. Ennek a felismerésnek nyomán fakadt az a belátás, mely az embert a maga egyéni, sajátlagos, individuális mivoltában fogta fel. A Nem-Én tehát reávezetett az Énnek megismerésére, hogy azután az Én megismerése által jussunk a Nem-Énnek tökéletesebb megértésére.

A természetnek megismerése akkor kezdődött, mikor tüneményeit kezdték megfigyelni és elemezni. A primitiv ember félt a természetnek megnyilatkozásaitól s ezért nem is volt képes azokat megfigyelni. A modern ember ellenben a megfigyelésnek minden eszközét megragadja arra, hogy a természeti tüneményeket megismerje. A primitiv ember félt a természettől s tehát szolgája volt annak, a modern ember ellenben megismeri a természetet s ez által uralkodik rajta. Ebben az értelemben mondja BACON: scientia est potentia.

A fejlődés kezdetleges állapotában élő ember szemében a természet csupa véletlenségek és isteni szeszélyek lánczolata; a modern ember azonban már szilárdul meg van győződve arról, hogy a természet tüneményei vas szükségszerűséggel folynak le. A mai ember tudja, hogy a természeti jelenségek egymással összefüggésben vannak s mihelyt egyik tünemény jelentkezik, szükségképpen kell jelentkeznie a másoknak is. A föld- és tengerrengés többé nem a féktelen Poseidon munkája, hanem a föld méhében levő erőknek működése, mely erők természetére napról-napra több világosságot vet a természettudományi megfigyelés. A természet-tünemények többé nem félelmetes és az ember előtt ismeretlen lények cselekedeti vagyis inkább szeszélyes kedvtelése, hanem szigorú törvényszerűséggel lefolyó processusok, melyeknek eddig félelmes erőit az ember saját céljaira kényszeríti. A természetről való modern felfogást a szükségszerűségnek eme hangsúlyozása jellemzi, melyet HERCZEG FERENCZ ekként fejez ki: »Isten nem jószívű ötletekkel, hanem örök törvényekkel kormányozza a világot. . . . Százezer pap imája gyöngye arra, hogy fájához kösse a hulló levelet« (lásd Bizáncz I. felv. 25. jelenetben Giovanni szavait.)

Mi is hát a természet, a modern tudományos felfogás szerint? KANT a »Prolegomena zu einer jeden künftigen Metaphysik« című művében így definiálja a természetet: »Natur ist das Dasein der Dinge sofern es nach allgemeinen Gesetzen bestimmt ist«; azaz: »a természet a dolgoknak léte, amennyiben ez a lét általános törvények által van meghatározva (lásd 84. §.). E meghatározás merőben forrriális. Egy pár sorral odább azonban ismét más meghatározásával találkozunk a természetnek, és pedig: »Natur also, m a t e r i a l i t e r b e t r a c h t e t , i s t d e r I n b e g r i f f a l l e r G e g e n s t ä n d e d e r E r f a h r u n g«; azaz: »a természet tehát, matérialité r t a k i n t v e -, a tapasztalás minden tárgyának össz fogal m a« (lásd 16. §.).

KANT meghatározásától alig tér el, hogy egy modern természettudóst is idézzünk: a HUXLEY meghatározása. Szerinte »természetnek nevezük mindazoknak a tárgyaknak összeségét, melyek létezésüket

nem az embernek köszönik, hanem még akkor is existálnának, ha az ember nem léteznék,**) A KANT első meghatározása szerint természet alatt a dolgoknak létét értjük, amennyiben ez a lét törvények által van meghatározva. Az már most a kérdés, hogy mit értünk törvény alatt természettudományi értelemben. Ennek a kérdésnek vizsgálata annyival is inkább fontosabb, mivel – dolgozatunk későbbi részében – azt is kutatásunk tárgyává kell tennünk, hogy vajjon lehet-e törvényről szó a sociológiában s ha igen, milyen értelemben?

Amit előbb a természet fogalmára nézve mondtunk, azt ismételjük a törvény fogalmára nézve is. Miként a természet fogalma, aként a törvényé is nagy átalakulásokon ment át az idők folyamán. Azt állíthatjuk, hogy a természetről és a törvényről való felfogás fejlődése párhuzamos utón halad. HERAKLEITOS pl. az értelmet (λόγος) állította világtörvényül (νομός;) s tehát úgy fogta fel a törvényt, mint a természeti tűnemények okát és rendezőjét. A modern philosophia álláspontján a törvény ellenben nem oka a természeti tűneményeknek, hanem csak megállapítása a közöttük levő állandó és szükségszerű viszonyoknak. Ezt fejezi ki a HUXLEY meghatározása is (lásd i. m. 9. §.): »a természeti törvény azt fejezi ki, hogy bizonyos tűnemények mindig ugyanabban a sorrendben folynak le« vagy HELMHOLZ definíciója: »das gleichbleibende Verhältnis zwischen veränderlichen Größen.«**) E meghatározásoknak bármelyikét is elfogadhatjuk, mivel mindegyik a törvényről való modern felfogásnak kifejezője.

A törvény tehát nem oka a tűnemények keletkezésének s azok lefolyásának, hanem csak a mi eszközünk, felfogási módunk annak kifejezésére, amit a természet rendjéből megfigyelés, elemzés és inductio útján megértünk. Az ember – amint KANT a »Kritik der reinen Vernunft« valamelyik lapján mondja – miként a bíró, maga elé idézi a természetet,

*) Lásd »Premieres notions sur les sciences« című üvegek 5. §-át. (Én csak a francia fordítást ismerem).

**) Lásd: Vorträge und Reden I. k. 240.1. Lásd még Remmivier Meghatározását Nouv. Monadol. 7. lapján.

vallatóra fogja s így állapítja meg törvényeit. A törvények tehát nem magában a természetben vannak. A természet csak tünetekkel van tele, amelyek egymásután következnek. A természetben még csak egymásmiattiság sem létezik, hanem csupán egymásmellettiség vagy egymásutániség. Legfeljebb azt mondhatjuk, hogy ez az egymásutániség szükség-szerű, de hogy egyik tünetény a másikkal köszöni eredetét, ez már csak megismerési functionk pótléka.)

Fejtegetéseink eddigi eredményeül tehát megállapíthatjuk,, hogy a természet a tapasztalás tárgyainak foglalata; a természeti törvény pedig a tünetények közt levő szükség-szerű viszonyoknak megállapítása.

A természeti világnak főjellemző vonása a szükség-szerűség, melynek kifejezője az oktörvény. E jellemvonás mellé pedig járul egy másik, az t. L, hogy a természeti tárgyak változása (a cselekvés szót az öntudatos lények számára tartjuk fenn) mindig öntudatlan. Ez az állítás első pillanatra banálisnak tetszik, de fejtegetéseink további folyamán ki fog tűnni, hogy a természet változásainak eme vonása igen nagy fontosságú a sociológiára nézve. A természeti tünetények lefolynak kényszerűen, anélkül, hogy tudnók, miként. Mindenütt, hol a változás vagy cselekvés kényszerű, törvényekről beszélünk. (Erre nézve lásd BÖHM KÁROLY fejtegetéseit az »Ember és Világa« III. k. 331. s köv. lapjain.)

2. Az ember, mint természeti lény.

Volt idő, mikor az emberek szégyenlették bevallani azt, hogy az ember bele tartozik a természet lánczolatába éppen úgy, mint bármely más oktalan állat. Az oktörvény uralmát szerették volna az ember cselekedeteire nézve felfüggeszteni s szabad akaratot tulajdonítottak neki abban az értelemben, hogy az ember cselekvései nincsenek alávetve az ok- és okozat törvényének.

*) Lásd erre nézve Böhm Károly: »E m b e r és Világa« I- az okviszony dialektikáját.

E felfogás kénytelen volt a modern philosophia tanítása előtt meghátrálni. A modern felfogás értelmében az oktörvénynek uralma feltétlen s kivételt nem tűr. Nem képezhet tehát alóla az ember sem kivételt. Az ember is a természethez tartozik, mint annak egyik alkotó része. Éppenúgy táplálkozunk, növünk, szeretünk s éppenúgy elpusztulunk, mint az állatvilágnak többi tagjai. Születésünk, életünk és halálunk éppen úgy alá van vetve a természet törvényeinek, mint ahogyan alá van vetve a növénynek és állatnak születése, élete s halála. A fejlődő emberi szervezet éppen olyan szükség-szerűségnek van alávetve, mint a fejlődő növény és fejlődő állat. Éppen úgy szükségünk van érzékszervekre, szemre, fülre stb., mint a többi teremtetett állatnak; éppen úgy kényszerítve vagyunk a táplálék megkeresésére, mint az állat s ha szervezetünk már elérte a fejlettségnek bizonyos fokát, éppen úgy törekszünk fajunk fentartására a szerelem által, mint bármely más állat. Szükségünk van nekünk is a napfény éltető erejére éppen úgy, mint a növénynek, hogy chlorophyl-t termeljen vagy az állatok legnagyobb részének, hogy életét fentartsa. A környező természet hatásától sem tudunk teljesen felszabadulni, bár a kultúra haladásával mind nagyobb és nagyobb mértékben uralkodunk a természeti erők felett. Az éghajlat viszonyosságai, az elemek változásai napról-napra figyelmeztetnek arra, hogy a természet alkotó részei vagyunk.

3. Az ember, mint értelmi és erkölcsi lény.

Az a kérdés merül fel most, hogy vájjon a természet, melynek fogalmát az imént fejtegettük, az egyedüli valóság-e s vájjon az ember, melyről az előbb azt mutattuk ki, hogy a természetnek alkotó része, csupán természeti lény-e?

A biológiai felfogás, vagy amint rendesen nevezni szokták, a naturalistikus világnézet hívei az embernek egész életet a létért való küzdelem befolyása alá helyezik. E felfogásunk értelmében az ember csakugyan nem egyéb, mint a természetnek egyik alkotó része s mint ilyen teljesen a környezetnek productuma. E felfogás szempontjából a szellemi életnek nincs semminemű önállósága, az emberi életnek nincsenek magasabb

czéljai s arra a kérdésre keresni feleletet, hogy mi is ad tartalmat arasznyi létünknek, felesleges és hiábavaló. Minden, ami van és létezik, a hasznosság szempontjából bírálendő el; mindennek értéket az *utile* ad. A fődolog az, hogy az élet van s nincs miért iparkodnunk annak mélyebb és szellemibb tartalmat adni. A kell kérdését bolygatnunk felesleges.

Mi azonban másként vagyunk meggyőződve. A természeti világ nem az egyedüli valóság s a tények világa nem az egyedüli világ. Az ember nem merőben a természet *productuma*, hanem kinőve a természeti világ bilincseiből, egy magasabb minőségű, szellemi életet él s csak amennyiben ilyen szellemi életet él, érdemli meg valósággal az ember nevet.

Az embert nem lehet teljesen a természetbe elmeríteni, mert ez tulajdonképpen nem egyebet jelentene, . mint azt, hogy megfoszszuk őt attól, ami valóban emberré teszi. A naturalistikus világnézet álláspontján nem lehet beszélnünk sem az emberiség erkölcsiségéről, sem vallásos érzeteiről, szóval nem lehet beszélnünk az emberről, mint értelmi és erkölcsi lényről. A naturalistikus világnézet az embert a természeti erők és tünemények hálózatába állítja oda minden szellemi önállóság és függetlenség nélkül. Az ember – e felfogás értelmében nem egyéb, mint természeti energiáknak csomópontja, ki csak léteért küzd és aki e küzdelmen kívül más feladatot nem ismer s ha látszólag magasabb célokért is küzd s ideálokért hevül, ez csak leplezett küzdelem a létért. Ez a felfogás – sajnos – a mi körünkben is túlságosan terjed, dacára, hogy íróink és tudósaink, államférfiaink és bölcsészeink egy KÖLCSEY, egy SZÉCHENYI és DEÁK, ARANY és PETŐFI, KEMÉNY ZSIGMOND és HERCZEG FERENCZ másképpen voltak meggyőződve minden időben. Mást hirdettek a XIX. század nagy magyarjai is. De hagyján; mi kövessük fejtegetéseink fonalát.

Kétségtelen dolog, hogy az emberiség a maga fejlődésének kezdetén, első sorban saját létének fentartásáért küzd, mint ahogy minden élő lénynek legsarkalatosabb, életbevágó törekvése önmagának a fentartása. Amilyen készséggel ismerjük el ennek a ténynek valóságát, éppen olyan határozottan tilta-

kozunk az ellen, hogy az önfentartás az embernek egyetlen feladata és kötelessége lenne.

Az ember hosszú időig – talán évezredekén át – élt természeti állapotban s csak arra törekedett, hogy testi szükségleteit kielégítse. Magasabb célok elérésére nem törekedett s magasabb célokat nem is ismert. Hosszú fejlődési folyamaton kellett az embernek áthaladnia, míg elérkezett addig a pontig, ahol szellemiségének első szikrája fellobbant és saját szellemiségének tudatára ébredt. Megrázó erővel ábrázolja ezt a mozzanatot MICHELANGELO ÁDÁM teremtésében, mikor az Úrnak egyetlen érintésére élet járja át az erőtlén tagokat s az »addig csak test-ember szellemi életet nyer. Sokáig élt az ember öntudatlan állapotban. Csak a körülfekvő természet figyelmeztette arra, sőt kényszerítette sub poenam non existentiae, hogy ne csak nyers erejét vigye a harczba, hanem használja szellemi tehetségeit is. Ennek a harcznak folyamán aczélosodott meg az ember szellemi lénynyé. Azaz – amint már fennebb is említők – a Nem-én kényszerítette az embert, hogy Én-jének tudomására jöjjön s azt kifejleszsze.

Az ember a természettel szemben lassanként némi önállóságra tesz szert. Érzi magában a szellemek, az intelligentiának megmozdulását és ennek az intelligentiának ereje által felülemelkedünk a természetén és lassan-lassan megtanulunk uralkodni rajta. A felülemelkedésnek, a természet felett való uralkodásunknak pusztá ténye elégségesen bizonyítja, hogy mi, emberek, nemcsak a természet alkotó részei, hanem szellemi lények is vagyunk.

Az ember, mint intelligens lény, már nemcsak alkotó része a természetnek, hanem a természeti tüneményeknek rendezője is. Igyekezik a természetben bizonyos összefüggést létesíteni s a tüneményektől már nem fél annyira, hogy ne merje okaikat keresni. Teszi pedig mindezt a benne lévő, a benne eredetileg meglévő értelmnél fogva. Az értelem alatt pedig értjük az embernek azt a tehetségét, melynek erejénél fogva képes a benne levő képességet tervszerűen használni s melyeknek használata által tehát felülemelkedik a pusztá ösztöniségen.

Ez az értelem, amint már mondtuk, az emberben kezdettől fogva meg van, tehát nem a fejlődés folyamán szer-

zett valami. Vagy, hogy röviden és tételesen fejezzük ki magunkat: az értelem potentialiter kezdettől fogva ott volt az embernek lelkében, de az ember csak hosszas fáradozás, sikertelen kísérletezés után tanulta meg használni azt. Úgy, hogy az emberiségnek fejlődés-története tulajdonképpen e pontig nem egyéb, mint az ösztöniség és az értelmiség harcza egymással. S ha a mai ember valamely cselekedetében felülkerül, mint oly gyakran történni szokott, az ösztöniség, az ilyen cselekedet nem tarthat számot arra, hogy egy szellemi lény cselekedetének tekintessék. A mai embertől megköveteljük már, hogy ne csak ösztönszerűleg, hanem ész-szerűleg is cselekedjék, megkívánjuk, hogy cselekedete az öntudatból fakadjon s ő maga ura legyen annak.

Hogy e fejlődésnek milyen phasisain ment át az ember, ezt természetesen nehéz, sőt majdnem lehetetlen megállapítani. De mégis legalább hozzávetésekkel meg lehet nagyjában rajzolni e fejlődésnek képét s hogy a társadalomnak természetét, illetve, hogy a társadalmi tüneményeknek természetét megérthessük, szükséges is ezt megtennünk.

E tekintetben KANT szolgál nekünk hasznos útmutatással, ki »Mutmasslicher Anfang der Menschengeschichte« (1786.) című dolgozatában a következőképpen gondolja el az emberiség történetének kezdetét.

Az ember kezdetben a minden állattal közös ösztönnek szavára hallgatott. Ez ösztön pedig első sorban azt mutatta meg neki, hogy mi káros és mi alkalmas neki arra, hogy táplálékául szolgáljon. De nemsokára felébredt benne az értelem szava s az ösztön akkor bár kis mértékben ugyan, de háttérbe szorult. A táplálkozás mellett a nemi ösztön érzi meg leghamarabb az ész hatalmát, amely lassankint az illedelmesség érzését szülte, az illedelmesség – Sittsamkeit – pedig KANT szerint, minden igazi társasági életnek alapja.

Az észnek harmadik lépése pedig abban nyilvánult, hogy az ember nemcsak a jelenre gondol, hanem számol a jövővel is. E lépés nagy haladást jelent az emberiség fejlődésében, de egyszersmind sok tépelődésnek, és sok aggodalomnak forrása.

Az észnek negyedik és utolsó lépése, mely az embert az állatokkal való közösség fölé emelte, az volt, hogy az ember tudatára jutott annak, hogy ő a természetnek czélja s e tekintetben e földön semmi sem versenyezhet vele, A fejlődésnek ezen a fokán rájött – habár eleinte nagyon homályos volt a képzete – arra is az ember, hogy embertársait nem szabad eszközök gyanánt tekintenie. E meggondolás nyomán fakadt a szeretet érzése, mely feltétlenül szükséges a társadalom megalakulására.

E ponton szabadult fel teljesen az ember a természet hatalmától vagy a miként KANT mondja: »a természet anyaöleből-. Ekként haladt az ember a nyers természeti állapotból az emberiség felé, az ösztön uralma alól az értelem uralma alá, egy szóval: a természet gyámságából a szabadság állapotába.

A természet anyaölét odahagyva, két hatalom vezette tovább az emberiséget, míg elérkezett az ideje annak, hogy társadalmat alkosson s e két hatalom: a munka és viszálykodás. Munkával kereste az ember táplálékát s mikor állatok és növények, eszközök és lakóhelyek birtokában, azokat embertársaitól védelmeznie kellett, reákényszerült, hogy ne csak családonként éljen, hanem egyesüljön hasonló gondolkozású embertársaival s ezeknek segítségével védelmezze meg, amit munkája által fáradságosan szerzett.

A fejlődésnek ezen az aránylag magas fokán már úgy jelenik meg az ember, mint értelmi és erkölcsi lény, aki érzi a társaséletnek szükségét s embertársaiban magához hasonló teremtetéseket lát.

4. A társadalom és a társadalmi törvények.

Végig kísértük az embert fejlődésének első kezdeteitől ama pontig, melyen mint értelmi és erkölcsi lény jelent meg a történelemben. Igyekeztünk – bár nagy vonásokban – feltüntetni a fejlődésnek lassú folyamatát, mivel erősen meg-együnk győződve arról, hogy sociologiai kutatásainkban nem a societásnak, nem a társadalomnak lényegéből kell kiindulnunk hanem vizsgálnunk kell az egyes embert, az egyént a

maga mivoltában. A társadalom ugyanis nem metafizikai entitás, nem valamely mystikus hatalom, amely ellenállhatatlan erővel uralkodik az egyének materialis és szellemi élete felett. A társadalomnak csak egyetlenegy reális alkotó része van s ez az ember a maga értelmi és erkölcsi mivoltában.

Mielőtt azonban végig kísértük volna az egyént a maga fejlődésében, szükségesnek tartottuk röviden vizsgálat tárgyává tenni, hogy mit értünk természetén és természeti törvényeken.

Most, mikor a társadalmi viszonylatok és tünetek lényegét akarjuk megállapítani, folytonosan vissza fogunk térni azokra a fejtegetéseinkre, melyeket dolgozatunk első felében a természetre és a természeti törvényekre nézve közöltünk. A következő sorokban azt akarjuk bizonyítani, hogy a társadalom lényegileg merőben különbözik a természettől s követezőképpen a társadalmi törvények nem lehetnek azonosak a természet törvényeivel.

A naturalistikus sociologia a társadalmi tünetenyeket összekötő törvényt kutatva, a fejlődésnek cosmicus érvényű törvényét állította oda alapul minden jövendő és megírandó sociologia számára. És mikor ezt tette, eszébe sem jutott megvizsgálni, hogy vájjon a fejlődés törvényének útmutatása mellett meg lehet-e érteni azokat a szellemi jelenségeket, melyek a társadalmi életnek mintegy idegzetét képezik? Vájjon meg lehet-e érteni e törvény által, hogy miként fejlődött szerves élet a szervetlen létből s szellemi jelenség a pusztán anyagi-ból? Ennek a következménye azután, hogy a naturalistikus sociologia az embert az emberi társadalommal együtt a természetnek csupán alkotórészévé tette s nem akarja elismerni azt, hogy az ember az ő szellemi tehetségeinél fogva, melyek veleszülettek s néma fejlődés eredményei, a természet fölé emelkedik.

Szeretnénk – mielőbb tovább mennénk – egy esetleges félreértést elhárítani. Mikor azt állítjuk, hogy az ember szellemi tehetségeinél fogva a természet fölé emelkedik, éppen nem akarjuk azt mondani, hogy ez által a természetén kívül él. Sőt ellenkezőleg. Tudjuk – s fejtegetéseink előző szakasza-

ban készséggel elismertük – hogy az ember egyfelől természeti lény is, és mint ilyen feltétlenül kényszerülve van engedelmeskedni a természet törvényeinek. És mivel előbb volt természeti lény s csak azután fejlődött ki benne az ész hatalma, ezért első sorban a természeti törvényeknek kénytelen engedelmeskedni. Amikor készséggel ismerjük azt el, éppen olyan határozottsággal állítjuk azt is, hogy az ember a természetten felülemelkedve, nemcsak természeti és testi szükségleteket ismer, hanem a bennelevő intelligencia erejénél fogva alkot magának egy szellemi világot is.

Ennek az ember által alkotott világnak egy része azoknak a socialis jelenségeknek hálózata is, melyét egy szóval *t á r s a d a l o m n a k* szoktunk nevezni.

A társadalom tehát emberi alkotás. Nem a természet *productuma* s nem csupán anyagi tényezőkön nyugvó.*) Sőt, amint a történelem bizonyítja, a szellemi természetű tényezők túlsúlyban vannak az anyagiak felett.

Ha a társadalom lényegét megismerni akarjuk, úgy feltétlenül szükséges itt is alkalmaznunk azt a két különböző szempontot, melyet BÖHM KÁROLY állapított meg végérvényesen egyik felolvasásában, melyet »A philosophiai irányok különbözőségének gyökereiről és megegyeztetésük lehetőségéről« címűen a Magyar Philosophiai Társaság I. nyilvános ülésén tartott (megjelent a »Magy. Phil. Társ. Közleményeinek« I. évfolyamában) és az »Ember és Világa« című művének III. kötetében, az axiológiában tett igazán alapvetővé.

E két szempont az u. n. ontológiai és a *χ i o l o g i a i* szempont. Világképünkben u. i. vannak olyan vonások, melyeket a mi egyéni befolyásunk nem zavar s amelyek ennél fogva tárgyi vonásoknak nevezhetők. E vonások magának a tárgynak *t a r t a l m á t* alkotják s így nélkülözhetetlenek.

E vonásokkal szemben már most vannak világképünkben olyan vonások is, melyek nem függetlenül keletkeznek. Eze-

*) Elismeri ezt Schäffle is, ki *Abriss der Sociologie* című művének 47. oldalán a következőket írja: »Die Gesellschaft ist kein naturerzeugnis, nicht »geworden«, sondern »gemacht«, gemacht durch die verbundene Geistestätigkeit der Individuen, welche in ihr zu Gemeinschaften und in Verkehren verbunden sind.«

ket a vonásokat mi visszük bele a tárgyakba. Azokat a vonásokat, melyek a tárgyak tartalmát alkotják, BÖHM után ontológiai vonásoknak nevezzük, azokat pedig, amelyeket mi viszünk a tárgyakba, axiológiai jelzőknek nevezzük. Az ontológiai és axiológiai jelzők együtt alkotják meg a képet, melyet mi a világról magunknak alkotunk.

Ha ezek szerint a világot úgy fogjuk fel, amint az a maga ontológiai alkatában élénk tárul, akkor ontológiai álláspontra helyezkedünk; ha ellenben ezt a világot meg is értékeljük és becslésünk tárgyává tesszük, akkor axiológiai álláspontot foglalunk el.

Ontológiai állásponton úgy fogjuk fel a dolgokat, amint azok objective léteznek s amint a tér, idő, okiség kategóriái által rendeztetnek. E szempontból vizsgálja a világot a botanikus, mikor az egyes virágot leírja bimbó-korától kifejlett virágkoráig, eltekintve attól, hogy az a virág rózsá-e vagy bogáncskoró; az anatómus, mikor az emberi szervezetet boncolja, a természettudós, mikor a lég s a természet különböző tünetényeit vizsgálja.

A dolgoknak, az egész természetnek ontológiai szempontból való vizsgálása az emberi ismerésnek alapja. A világképünkben levő érzéki és értelmi vonások egytől-egyig ontológiai természetűek.

A valóság ontológiai szempontból tekintve nem igaz és nem hamis, nem szép és nem rúg, hanem egyszerűen – való. Ezen az állásponton van a természettudomány, mely a tünetényeket és azoknak viszonyait, a szerves és szervetlen világ alkotórészeit megfigyeli, elemzi, leírja s törvényszerűségeiket megállapítja. Ezen az állásponton van a lélektan is, mikor a léleknek tünetényét megvizsgálja, a képek, vágyak, érzések keletkezését leírja és boncolja.

Ezzel az állásponttal szemben azonban ott van a másik, az axiológiai, azaz értékelő álláspont, amelyen 'már nemcsak azzal törődünk, hogy mi van, hanem azt is vizsgáljuk, hogy miféle értéke van a meglévőnek. Az ontológiai állásponton egyszerűen megállapítunk, az axiológiai állásponton azonban értékelünk. Amott a tény, emitt az érték uralkodó, amott a »van«, emitt a »kell« jelentkezik.

A tények világában az ok törvény az uralkodó s a tényeket törvények szabályozzák; az értékek világában ellenben a normák uralkodnak. A törvény és norma közt pedig az a különbség, hogy a törvény a tudattalan tüneemények lefo-lyását szabályozza, a norma pedig a tudatos cselekvéseknek mutat c z é lt.

Az a kérdés, hogy a két álláspont különbözőségének fel-tüntetéséből miféle haszon háramlik a sociológiára? Miként alkalmazható e két különböző szempont a sociologiai tüne-mények vizsgálatánál?

E ponton kapcsolódnak a természetről s az emberről adott fejtegetéseink a sociologiai vizsgálódás lánczolatába s szolgálnak alapul a társadalom lényegének megállapításához. Ha a társadalmat tisztán úgy tekintjük, mint természeti pro-ductumot, akkor természetszerűleg le kell mondanunk arról, hogy az egyik vagy másik társadalmi alakulatot értékeljük s főleg le kell mondanunk arról, hogy a társadalom elé czélokot tűzzünk, mivel az ontológiai álláspontról csak szükségszerű-ségről beszélhetünk, melybe emberi kéznek beavatkozni hiában való törekvés*. Ha ellenben azt a felfogást valljuk, hogy a társadalom nem a természet szükségszerű productuma, hanem emberi mű, akkor társadalmi normákat kell megállapítanunk és kell értékelnünk a társadalmi élet nyilvánulá-sainak különböző fajait és módjait.

Mindenekelőtt azzal a kérdéssel kell tisztába jönnünk, hogy valóság-e a társadalom?*) Valóságnak nevezzük mind azt, ami hat. De nemcsak a ható erő maga valóság, hanem valóság az is, ami annak vetülete. A valóság fogalmában tehát benne van a hatás fogalma, legyen ez a hatás bármilyen múltó természetű is. Ezért valóság minden természeti erő, amely reánk, vagy a körülötte levő tárgyakra hat. De való-ság az a hatás is, mely az erő tevékenységének nyilvánulása, eredménye. A lelki erő is valóság és valóság a szellem is, s ez a legfőbb valóság reánk nézve. A lelki erőnek és a szellemnek minden nyilvánulása valóság, melyben az ember

*) További fejtegetéseinkre nézve egyszersmindenkorra utalunk Böhm Karoly; »Ember és Világa« III. kötet axiologia 1906. Kv. Stein. (Különösen a VIII fejezet)

a saját létét mintegy meghosszabbítja és saját tartalmát a, külvilágba kivetíti, projiciálja. Magamat projiciálok, lelkemnek tartalmát, gondolataimat, érzéseimet vetítem ki, midőn beszéd által érintkezem embertársaimmal. Projectio eredménye minden kép, mely a festő ecsetje és minden szobor, mely a szobrász vésője alól kikerült: saját szellemiségét vetíti ki azokban a festő és szobrász egyaránt. Sem a beszédről, sem a festményről, sem a szoborról nem állítja senki, hogy nem valóságok.

A társadalom sem egyéb, mint az egyes ember projectioinak hálózata*) s mint ilyen, szellemi valóság. Tehát nem az emberek agyában született s nem is metaphysikai entitás, mely mintegy szemben áll az emberrel, hogy az neki feltétlenül engedelmeskedjék s neki szolgáljon. Ezt különösen azokkal szemben hangsúlyozzuk, kik az embert, először, mint társadalmi tényezőt ismerik el s csak azután nézik benne az egyént; az embert csak társadalmi szereplése szerint mérik és értékelik, egyéni kiválóságát pedig, ha egyáltalában igen, csak másodsorban veszik figyelembe. Mintha bizony az egyén értékét a társadalom adná meg s nem megfordítva, az. egyén kölcsönözne értéket a társadalomnak.

A társadalom ezek szerint az egyének vetülete, illetve az egyének vetületeinek hálózata lévén, minden ízében emberi productum. A természet kényszerítő nyomása alatt keletkezhetik ugyan állati együttélés, symbosis, de nem keletkezhetik társadalom. Amikor ESPINAS és társai állati társadalmakról beszélnek, akkor voltak éppen az emberi társadalom működéseit viszik át az állati együttélés viszonyaira, minek közvetlen okát talán abban kell keresnünk, hogy az emberi társadalom is részben az anyagi megélhetésnek áll szolgálatában. De csakis részben. Ezt soha sem volna szabad feledniök azoknak, kik egyképpen beszélnek emberi és állati társadalomról. Az emberi társadalomban van bizonyos plus, mennyiség,, mely az állati társadalmakból hiányzik. És éppen ez az a plus mennyiség, mely az emberi társadalmunk specialis színezetét megadja s ez a plus mennyiség nem egyéb, mint az

*) Itt ismételtlen utalunk *Böhm* i. m.-ra.

intelligentia. Az embernek, mint értelmi és erkölcsi lénynek, projectioi adják azt a plusz mennyiséget, mely a társadalomnak lényeges sajátosságát képezi.

Az ember míg csupán állati életet élt s ezt élt minden bizonynyal a történetnek kezdetén, addig társadalmat nem alkotott, hanem HOBBS szavai szerint volt homini homo lupus és bellum omnium contra omnes. Társadalomról – a társadalom lényegének megfelelőleg – csak ott lehet szó, hol a közösség összetartó fonalai nem csupán természetiek, hanem szellemiek is. Ezért a biológiai, illetve sexualis egyesülése a két különböző nemnek, még nem csirája a társadalmi életnek, hanem tisztán természeti közület, mely szükségképpen jön létre, mihelyt a két nem elérte érettségének időszakát. Míg ellenben két különböző egyének egy cél érdekében, és pedig szellemi cél érdekében való egyesülése, már socialis természetű s alapját képezheti egy olyan társadalomnak, melynek tagjai ugyanannak a szellemi célnak állnak szolgálatában. Ámde szükséges, hogy a kitűzött cél, szellemi legyen. Tisztán anyagi haszonlesés vagy érzéki mulatozás céljából egyesült, egyének lehetnek jó cimborák, akik életüket is készek, egymás érdekében feláldozni, de a s o c i u s nevet reájuk, nem pazaroljuk. Rablók, tolvajok, csempészek alkothatnak bandát, melynek tagjait a banda törvényei szorosabbra kötik, mint akármely tisztességes életű családapát a társadalomnak szokásai, de azért még nem érdemlik meg a társ. nevet s összességük szervezete a társadalom elnevezést. Elterjedt és megszokott kifejezés ugyan, hogy az ember »társadalmi lény«; de ez csak bizonyos korlátok között igaz. Az, az ember, ki más emberben csak eszközt lát céljainak elérésére, aki csak egoistikus érzéseinek és vágyainak él, az az ember, aki a természeti állapotból csak ruházata s műveltségének külső, csillogó máza által emelkedett ki, az olyan ember éppen nem érdemli meg a »társadalmi lény« nevezetet.

Önként értetik, hogy álláspontunkon állati társadalmakról beszélni nem lehet, annyival kevésbbé, mert hiszen még az emberek mindennemű egyesülését, csoportosulását sem lehet »társadalom« névvel megtisztelni. Az állatot a faj és egyed fentartásának ösztöne kényszeríti, hogy társas életet éljen,

csoportokba verődjék s egymásnak segítségére legyen. Ezeknek az egyesüléseknek jellegét tehát teljesen anyagi és érzéki célok szolgálatában álló működések adják meg, míg ellenben a társadalmak életét ilyen anyagi természetű célokon kívül, szellemi célok és eszmék vezérlik. Éppen ezek az eszmék és célok nyomják reá a társadalomra letörölhetlenül sajátos bélyegüket.

Éppen ezek a célok és eszmék szolgálatában álló működésük vezették a sociologusok egy részét arra a téves – legalább szerintünk téves – nézetre, amely szerint a sociologiai, illetve társadalmi tünemények sokféleségében egy közös »socialis akarat« nyilvánul. Amint a legkiválóbb német sociologusok egyike, TÖNNIES, mondja: »In jedem sozialen Verhältnisse ist etwas von sozialem Willen, wenigstens der Anlage nach, vorhanden, aber dessen Bereich geht weit darüber hinaus.«*) Socialis akarat nem létezik, aminthogy nem létezik socialis lélek, vagy socialis érzés, socialis indulat stb. Ez s az ezekhez hasonló állítás lehet analogisálás, de semmiesetre sem tartalmaz igazságot. Képes beszéd az egész, mely egy ismeretlen helyére egy más ismeretlent állít és semmit sem magyaráz meg.

Ha azonban a társadalmat nem engedhetjük egy socialis akaratnak nevezett valóságból, sem pedig néplélekből eredni, az a kérdés merül fel, hogy vajjon miként állanak elő a társadalmi intézmények, a társadalmi eszmék s miként keletkezik a társadalom?

Amint előbb láttuk, a társadalom emberi projectiok hálózata. A projectionak legkézzelfoghatóbb nyilvánulása a gyermek, amely voltaképpen nem egyéb, mint a szülőknek prolongatioja.***) Mihelyt a gyermek világra jön, a két különböző 'nemű' egyénnek, férfinak és nőnek, eddig csak biológiai egyesülése kezd állandósulni, még pedig annak a gondnak következtében, mely a szülőknek lelkét eltölti gyermekük jövődjére vonatkozólag. Itt jövődjő alatt természetesen a

*) Lásd Das Wesen der Soziologie című értekezés (aug. 1907) 11. lapját.

**) Lásd Böhm K. cikkét: »Az idea és ideál értékelméleti fontossága« Magy. Phil. társ. Közi. 1905.

gyermek ezutáni életét s nem esetleges sorsát értem. A gyermeket védelmezni kell a természet viszontagságai, a vadállatok s kezdetben bizonyára az embertársak támadásai ellen is. De nem elégséges a védelmezés, hanem növekedésére is kell gondolni. Táplálékkal kell ellátni; ha az anya tovább táplálni nem tudja, gondoskodni kell megfelelő tápszerekről. Szóval a gond mellé járul a munka s mindkettő egy közös célnak szolgál a gyermeknek érdekében. Az apa, az anya, a gyermek: íme, a család; az apa és anya közös munkálkodása egy közös cél érdekében; íme, a társadalmi életnek kezdete.

A közös cél és közös munka ennek a célnak elérésére, ez a két elengedhetlen feltétele minden társadalmi életnek., A közös munkának természetét pedig az a cél határozza meg, melynek érdekében a munka végrehajtódik. Ennek a közös munkának végrehajtására egy társaságba tömörülnek azok, akik előtt ugyanaz a cél lebeg. A cél mindig eszme képében tűnik fel a törekvő ember előtt, tehát a társadalomnak közös munkája mindig valamely eszme által szabályoztató. A társadalmi életnek szabályozói az eszmék, melyeknek: képében a cél feltűnik s alakot ölt. A társadalom tehát célok elérése érdekében alakult ember-közösség s mint ilyen totó coelo különbözik a természettől. A természet empirikus valóság, a társadalom szellemi valóság, de valóság mind a kettő.

Mivel célok uralkodnak a társadalomban, egy közös cél által összeforrott társadalom körén belül ismét keletkezhetnek kisebb terjedelmű társadalmi alakulatok, melyek a közös cél mellett még más cél érdekében is küzdenek. És minél tagozottabb valamely társadalomnak élete, annál erősebb és szilárdabb az. De, ha valamely nagyobb körű társadalom korlátain belül, újabb társas alakulatok fejlődnek ki, melyeknek tagjai a közös ez élt szem elől tévesztve, vagy éppen maguk elől eltaszított újabb, de esetleg önző célokért küzdenek (klikkek!), a társadalmi életben a bomlás, folyamata jelentkezik s a társadalom új alakulások elébe néz.

Eddigi vizsgálataink folyamán azt akartuk megállapítani hogy a társadalom lényegileg teljesen különbözik a természettől és a társadalmi tünemények minőségileg különböznek a természeti jelenségektől. A társadalmi jelenségeknek további kutatása már részletkérdésekbe vinne bele; meg kell tehát elégednünk azzal, hogy nagyjában körvonalaztuk a természet és a társadalom lényegéről való felfogásunkat.

A természetnek és a társadalomnak egymással való szembe állításából azonban még egy kérdés tárul elénk és követeli a megoldást. E kérdés pedig a következő: vannak-e törvényei a társadalmi életnek s ezek a törvények a természeti törvények jellegével bírnak-e?

A kérdés rendkívül fontos a sociologiai kutatásokra nézve s éppen ezért nagy kár, hogy sociologusaink törvényekről beszélnek, de az imént felvetett kérdésre meg sem próbálják a feleletet.

Fejtegetéseink első felében láttuk, hogy a természeti törvények a dolgok, illetve a tünemények között levő szükség-szerű viszonyoknak kifejezői. Ilyen törvényt akart és akar felállítani a sociologiai tüneményekre nézve is a sociológiának az a fajtája, mely elhamarkodott analógiákra épít s a társadalmi élet tényeit a fejlődés formulái közé akarja szorítani, híven követvén a XIX. század nagy metaphysikusát, SPENCER-t, ki ezt a tételt állítja fel: a társadalom a fejlődés. Ez a természettudományos sociologia nagy általános törvényt akar felállítani s nem veszi észre, hogy a társadalmi tünemények és a társadalmi jelenségek között óriási különbség van.

A természeti tünemények szükség szerint folynak a tárgynak anyagi tulajdonságaiból s oly kényszerűséggel, hogy emberi akarat hiában próbálná azon változtatni. A természeti tünemények öntudatlanul folynak le, automatikusan s ezért az emberi elme e tüneményeknek pontos megfigyelése által olyan törvényt állapíthat meg reájuk vonatkozólag, melyek alól kivétel nem létezik.

Egészen másképpen áll a dolog a socialis, társadalmi tüneményekkel. A társadalom ugyanis az egyes emberek élő projectióinak hálózata lévén, az egyes társadalmi tüneményeknek okát sem vagyunk képesek kellőképpen meghatá-

rozni. A projectioknak, az akaratoknak, az intelligentiáknak olyan tömegével állunk itt szemben, hogy alig vagyunk képesek eldönteni, a sok közül melyik volt elhatározó befolyással valamely társadalmi tünemény létrejöttére. Minden egyes társadalmi folyamat számtalan sok egyén törekvésének, akaratának, gondolkodásának az eredője. Innen van, hogy legtöbb esetben homlokegyenest ellenkező megoldásra és magyarázatra ad alkalmat valamely társadalmi jelenség. Az egyes egyén fejlődése természeti szükségszerűséggel történik, de nem történik természeti szükségszerűséggel a társadalom fejlődése. A társadalom nem egy olyan zárt egység, mint a természet s nincsenek olyan szükségszerű, kivételt nem tűrő törvényei, mint a természetnek. A társadalom az egyéni erőknek eredménye, míg a természet nem az. A természet és a társadalom között még ott áll az egyén is ha az egyénnek egyes nyilvánulásait sem tudjuk mindig megállapítani törvény által, mennyivel kevésbé a társadalomnak nyilvánulásait.

Ezenkívül még azt sem szabad figyelmen kívül hagynunk, hogy nemcsak az egyesek projectioi veendők figyelembe a társadalmi tünemények keletkezésének magyarázatánál, hanem az egyes társadalmaknak egymásra való hatását sem szabad tekinteten kívül hagyni. Például a francia társadalom kebelében keletkezett és nyilvánult forradalmi eszmék hatása az összes európai polgárosult népek társadalmi életére egy ilyen természetű jelenség. Az egyes ember lelkében keletkezett eszmék valamely társadalomnak életében diadalra jutva folytatják diadalmas utjokat tovább a társadalmak egész sorozatán. Ennek a hódításnak törvényét megállapítani még akkor sem vagyunk képesek, ha már túl vagyunk e hódításon s az egész mint tapasztalati anyag áll előttünk rendelkezésünkre. Ez a körülmény kölcsönöz az eszmék hatalmának bizonyos mysticismust, amely mysticismus hatalmas akadály a társadalmi törvények megállapításának.

Ha tovább kutatjuk a természeti törvény természetét, úgy fogjuk találni, hogy a természeti törvény tulajdonképpen már létező természeti erők viszonyainak megállapítása. A társadalmi jelenségek körén belül pedig éppen a társadalmi

életet szabályozó eszmék és eszmények által valamely új érték lép a történelem színpadára s teremt igen sokszor egy merőben új világot. Honnan tudnók meghatározni, hogy mikor lép egy ilyen új eszme a történet és a társadalom ható erői közé s nevet szemébe minden eddig megállapított sociologiai törvénynek? Az ember, a maga intelligenciájával új világot teremt a maga számára s a természeti törvények mellé normákat állít s ezekkel méri az ember cselekedeteit. Amikor a németesítő osztrák absolutismus azt hitte, hogy legjobb úton van hazánk önállóságának megsemmisítésében, akkor lépett fel a nemzeti eszme a maga teljes hatalmával s vetett gátat, tette semmivé e törekvéseket. Szóval: az emberi társadalom czéloknak szolgálatában áll és működése spontán. Uralkodó benne az érték s okszerűség helyett a teleologia.

Az még talán lehetséges, hogy törvényeket állapítsunk meg a társadalomra nézve bizonyos korszakokban, de olyan általános törvényeket, mint a természet törvényei, a társadalom számára végérvényesen megállapítani nem lehet soha. Meg kell elégednünk szabályszerűségekkel.

Félreértene azonban, aki azt gondolná, hogy szerintünk az emberi társadalom nincsen alávetve természeti törvényeknek. Ezt mi elismertük már akkor, midőn megállapítani igyekeztünk, hogy az ember nemcsak értelmi és erkölcsi, hanem egyszersmind természeti lény is, aki éppen úgy hozzá van kötve biológiai tekintetben a természet öléhez, mint a természetnek bármely teremtményei. De a természet határain belül, a benne meglévő erők segítségével igyekezik felülemelkedni a tisztán érzéki lét felé s nemcsak őt kényszeríti a természet, hanem ő is a természetet s e kölcsönhatás által áll elő az, amit culturának nevezünk. A cultura is, a társadalom is czélok felé tör s küzdelmeinek alapszínezetét ez a törekvés adja meg.

DE GREEF egyik sociologiai művében a következő sorokat olvassuk: »Minden socialis phenomenon szükségszerűen determináltatik, formájában és activitásában egyaránt, ama feltételek által, melyek között létrejött; ha minden feltétel azonos vagy egyenlő, ugyanazon tünemény jön létre mindig, változatlan formában, ha a feltételek vagy azok valamelyike módosulást szenvedett, a tünemény is változott formában fog

létrejönni teljesen vagy részben«.*) Ez egészen helyesen s az oktörvény értelmében van mondva, de semmiként sem jogosít fel arra, hogy miként DE GREEF teszi, törvényeket deducáljunk belőle. Mindenki tudja, hogy teljesen hasonló feltételek hasonló tüneményeket szülnek, de a sociológiában éppen ezeket a hasonló feltételeket kell megállapítani. Amíg képesek nem leszünk ezeknek a feltételeknek pontos megállapítására, mindaddig törvényről se beszéljünk. E feltételek között pedig ott kell szerepelnie az ember szellemi productumának is. Ha ilyen meg ilyen az ember környezete, ha ilyen meg ilyen a társadalom szellemi meghatározottsága, ha ezek vagy azok az eszmék hatnak, akkor ilyen meg ilyen társadalmi tünemények jönnek létre. Ámde felsorolásunkból maradjon ki egyetlenegy »ha«, az illető társadalmat alkotó egyéneknek valamelyike vessen felszínre csak egyetlen erőteljes eszmét, amely a társadalom meglevő ható erői közé lép és egy egészen más társadalmi tünemény fog előállni.

Ne beszéljünk tehát sociologiai törvényekről, hanem csak sociologiai szabályszerűségről. Nem lehet törvény ott, ahol minden változik napról-napra s ahol mindig új és új szabályozók léphetnek a ható erők közé. Igaza van SCHÄFFLE-nek: »A társadalom a teremtésnek legváltozékonyabb sphäraja s ez a változás a társadalom fejlődésével csak nő.«**)

Úgy hiszszük, hogy legalább részben sikerült kimutatnunk a társadalom és a természet között levő gyökeres különbséget. Reámutattunk arra, hogy a társadalmi életnek mozgató tényezői az eszmék és értékek, nem pedig a gazdasági és anyagi factorok.

A társadalom nem a természet productuma, hanem az emberé, aki értelmiségének erejével hat a tisztán materialis tényezőkre, a körülötte levő természeti erőkre, s e hatás következtében a társadalom, mint emberi productum áll elő.

A társadalmat szellemi valóságnak tekintjük, melyben célok uralkodnak és értékek valósulnak meg. A társadalmi

*) Les lois sociologiques. Paris. Alcan, 1908. 93. oldal.

***) Abriss der Sociologie. 235. lap.

életnek színét az uralkodó érték adja meg, tehát a társadalmi élet az a forma, melyen az értékek harcza, egymás ellen való tusakodása végbe megy.

Ezeknek a fejtegetéseknek alapján voltunk kénytelenek kimondani, hogy a socialis és a természeti törvények között oly óriási különbség van, hogy tulajdonképpen nem is lehet socialis törvényekről beszélni. A természeti törvény csak arra vonatkozik, ami mindig meg volt, a socialis tünemények sorozatában azonban lépten-nyomon találkozunk oly elemekkel, melyek mint újak lépnek a társadalmi élet ható erői közé. A természeti törvény a tünemények ismétlődését jelzi. A társadalmi törvény tünemények ellenben mindig rejtnek méhükben valami újat.

Fejtegetéseink, amint bevezetésünkben mondtunk, csak prologomena akarnak lenni s az író kéri a szíves olvasót tekintse is azokat olyanokul.